

Keskiajan kalenteriohjeita – Mikael Agricolan Rucouskirian taustaa¹

IRMA TAAVITSAINEN

Maius. Coko loondo nyt wircopi.
Meri, maa, ia taiuas ihastupi.
Iloijtkan sijs wanha ia nuori.
Linnut laulauat, ia maa on toore
Kylue, ia äle yrtit säästä.
Äle kedhest ia kesiwardhest werda pääste.

Telle kwlla sömen pite lemmin roca, ia toret woita swrustamat. Ia nau-
timan coijroho ia feniculum iomasa quin Auicenna sano.
(Mikael Agricola: Rucouskiria, s. 15)

Tämä neuvo kuuluu Suomen varhaisimpaan kirjallisuuteen, Mikael Agricolan Rucouskirian kalenteriosaan vuodelta 1544. Se on ohje vuoden eri kuu-
kausille sopivista töistä, ruoasta, juomasta sekä terveydenhoidosta. Agricolan kalenterin muodollisena esikuvana lienee ollut 1543 painettu ruotsalaisen virsikirjan kalenteri (Rapola 1967: 55), mutta samaa aineistoa esiintyi miltei kaikissa varhaisissa almanakoissa eri puolilla Eurooppaa.²

Runon suoneniskentäohje perustuu *homo signorum* -oppiin, jonka mukaan eläinradan merkit hallitsevat ihmisruumista ja kuun kulku määrää otolliset ajat lääkinnälle. Oppi periytyy jo hellenistiseltä kaudelta ja sai vakiomuodon kristillisen ajanlaskun alussa. Sen varhaisimmaksi lähteeksi on jäljitetty Marcus Maniliuksen *Astronomicon* II, luku XI (Bober 1948: 2–4). *Homo signorum* esiintyy keskiajalla muodossa tai toisessa miltei kaikissa lääketieteellisissä teoksissa. Kuu viipyi kussakin merkissä noin kaksi ja puoli päivää – asennon tarkkaan määrittelyyn käytettiin mekaanisia apuvälineitä, esim.

---

¹ Artikkelin pohjautuu väitöksenalkajaisitelmään (Helsingin yliopisto, Englantilainen filologia) 11.5.1988.

² Rucouskiria on koottu useista eri lähteistä ja se on suunnitelmaltaan Agricolan itsenäisin teos. Uskonnollisen aineksen lisäksi se sisältää maallista tietoa, jota Agricola piti papeille tarpeellisena, kuten juuri kalenterin, astronomiaa ja astrologiaa, luonnontiedettä, terveydenhoitoa sekä historiallisia tietoja (Gummerus 1955: 4).

astrolabia. Agricolan tekstissä oppia on popularisoitu: vuoden kuukaudet on suoraan liitetty tähtimerkkeihin, päättä hallitseva Oinas maaliskuulle, Härkä kurkkuun ja kaulaan huhtikuulle, Kaksonen käsiin ja käsivarsiin toukokuulle jne. Lähtökohtana on auringon hidas kierto eläinradassa, ei kuun nopeampi kulku, kuten tieteellisemmissä teksteissä. Tällaisia yksinkertaistettuja ohjeita esiintyy runsaasti latinalaisina ja kansankielisinä versioina sekä kalenteri- että lääkintäkokoelmissa.

Agricolan rukouskirjassa (s. 36–37) on myös taulukko, jossa ilmoitetaan suotuisat ajat erilaisille toiminnoille:

Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen taicka lackaminen ia iettäminen. Ioijsa on (G) hyue (M) keskimeijnen, ia (B) se paha merkitze.

Ohjeita annetaan seuraaville toiminnoille:

Seura tekemen./ Ystewytte tedä./ Häite walmista./ Dubloijdha./ Scaf-
taulu laske./ Iotakin etzije./ Welka maxa./ Orickt asetta./ Kynsi leicata./
Wateita teettä./ Parta aiella./ rweta oppiman/ Läkittä ia läkite/ sinneten-
ne vaelta/ Cala pytä./ Metzä käydä/ manderella käydä/ Asiata aija/
Lapsi wieroitta/Consti kiusata./ sanoilla campata/ Pämiehie vältä/ Pä-
miehie catzo/ Szoonda iske/ Orin haria leica/ Vlws laske ori./ Myllylle
viedä/ Osta ia mydhä/ Perimystä osta/ Hywyttä osta/ callihita kiui
osta.

Suotuisien aikojen määrittely perustuu keskiajan astrologiaan: onnistuakseen teon tuli olla sopusoinnussa ajan luonteen kanssa. Kuu oli keskiajan taivaankappaleista lähinnä maata ja sen vaikutus oli voimakkain. Se toimi välittäjänä universumin makrokosmoksen ja ihmisen mikrokosmoksen välillä heijastaen kulloisetkin taivaankappaleiden asennot maan päälle ja vaikuttaen kaikkeen. Tunteamalla kuun kulun eläinradan merkeissä saattoi päätellä, mihin toimintaan aika oli sopiva ja mitä tuli välttää. Oinas oli liikkuva merkki ja sopi kaikkeen, minkä halusi saattaa nopeasti päätökseen ja mikä oli luokiteltu liikkuvaksi, kuten kylpemiseen, kynsien leikkuuseen, kylvämiseen, kaupantekoon ja matkaamiseen. Tuolloin taas oli viisasta pidättäytyä kaikesta, minkä tuli olla vakaata, kuten rakentamisesta, puiden istutuksesta ja avioliiton solmimisesta. Oli myös otettava huomioon *homo signorum* -opin varoitukset eli jätettävä pää rauhaan tukan leikkuulta, parran ajolta, kasvojen pesulta jne. Oinas oli tulen merkki ja suotuisa kaikelle tulleen liittyvälle, kuten tulisijan rakentamiselle tai metallin sulattamiselle ja kellojen valamiselle. Auringon hallitsemassa tähtimerkissä oli myös otollista kohdata ylhäissyntyisiä henkilöitä.³ Oikeaoppisesti ajan määrittely oli tark-

³ Luokitteluperiaatteet on selvitetty useissa keskiajan tiedettä käsittelevissä teoksissa, esim. Richard of Wallingford s. 201. Oppien soveltamisohjeet sisältyvät anonyymiin kirjoitukseen *The Treatise on the Elections of Times* (Oxford, Bodleian Library, MS. Ashmole 337 ja MS. Digby 67).

kaa, mutta Agricolalla on tässäkin yksinkertaistettu kaavio: ohjeet annetaan vuoden eri kuukausille.

Oppi oli yleiseurooppalainen. Sen teoriaa ja käytännön sovelluksia on säilynyt runsaasti eri puolilla Eurooppaa sekä latinalaisina että kansankielisinä versioina. Agricola antaa ohjeita myös latinaksi Ptolemaioksen nimissä, Maniliukseen vedoten (s. 43):

Membrum ferro ne percutito, quum Luna signum tenuerit, quod membro (sic) illi dominatur — —

In Ariete. Non minuas Cephalicam. Non radas Barbam. Non tangas venam pro auribus. Sed balnea tutius intres.

(Älä kosketa jäsentä suoniraudalla, silloin kun Kuu on siinä merkissä, joka hallitsee tuota jäsentä — — Älä iske verta pääsuonesta. Älä aja partaa. Älä koske korvasuoneen. Kylpyyn voit mennä turvallisesti.)

Samoja neuvoja sisältyy keskiaikaisiin englantilaisiin kirjoituksiin, esimerkiksi Yorkin parturikirurgien killan viralliseen asiakirjaan vuodelta 1486, jonka hienon kuvituksen ja tekstaustavan tarkoituksena oli heijastaa killan varallisuutta. Siinä on samanlaisia ohjeita kuun kulun mukaan samoille toiminnoille kuin Agricolallakin. Kerrotaan, milloin sopi ystäväystyä, milloin solmia avioliitto, milloin metsästää, kalastaa, ostaa ja myydä, ajaa asioitaan, maksaa velkaa, teettää uusia vaatteita, ajaa partaa, nauttia lääkettä ja kohdata ylhäissyntyisiä henkilöitä:

When the mone is in Aries, yt ys gude to speke wythe grete lordis of myghty men, as kynges, erlis, barons, knyghtes, popis, princes and such other gret lordis and noble men and myghty, and for to gange to fyght in batell aganys thy foys, and for to take vyages into the estward — —

(British Library, MS. Egerton 2572, f. 58)

(Kun kuu on oinaan merkissä, on hyvä puhua suurten ja mahtavien herrojen kanssa, kuten kuninkaiden, herttuoiden, paronien, ritarien, paavien, prinssien ja sellaisten muiden suurten herrojen ja ylimysten kanssa, ja käydä taisteluun vihollistasi vastaan ja matkata itään — —)

Kirjoituksen humoristinen sävy on kumulatiivisen liioitteleva: Yorkin parturikirurgeilla tuskin oli asiaa kuninkaille, paaveille, prinsseille ja ruhtinaille. Leikillisyydessään tämä teksti poikkeakin jyrkästi muista kuuennusteista.

Agricolan kalenteritaulukon lisäksi muitakin vastaavia kuuohjeita on löydetävissä varhaisesta maahamme liittyvästä kirjallisuudesta. Merkittävä Tukholman Kuninkaallisen kirjaston aarre (Signum B 172) on 1400-luvulla Suomessa ruotsin kielellä kirjoitettu Codex Aboensis, koko Skandinavian arvokkaimpia keskiaikaisia käsikirjoituksia. Se sisältää historiallisesti arvokasta materiaalia tuonaikaisen ruotsin kielen tutkimukselle, ja sen yksityiskohtaiset kuvat tarjoavat kansatieteellistä aineistoa keskiajan vaatetuksen,

työkalujen yms. selvittelyyn. Sen alunperin tyhjille loppulehdille on kirjoitettu kuuennusteita ruotsin kielellä 1500-luvun puolessa välissä; merkinnät on tehty aikana, jolloin kirja oli vielä Suomessa. Useista näiden sivujen käsi-aloista yksi on tunnistettu Mikael Agricolan käsialaksi. Tiedetään myös, että hänellä oli tilaisuus tutustua tähän teokseen ja ilmeisesti myös kirjoittaa omia lisiään siihen (Vilkuna 1977: 12).

Codex Aboensiksen loppusivut sisältävät kolme kuuennustetta eläinradan merkkien mukaan: ensimmäinen on kollektiivinen ennuste, samaa tyyppiä kuin edellä kuvatut, toinen ja kolmas ovat erityisennusteita matkaa ja kumppanuuden solmimista varten. On hyvä lähteä matkalle kuun ollessa Oinaan merkeissä, mutta tuolloin ei pidä solmia tuttavuutta:

Om männ är i Aries så skall ni icke legge stalbroderskap med noghe.
(Codex Aboensis. Näköispainos, s. 271)

(Jos kuu on Oinaan merkissä teidän ei pidä solmia toveruuden liittoa kenenkään kanssa.)

Vastaava ohje on löydettävissä englantilaisesta 1400-luvun alun käsikirjoituksesta, joka on peräisin Somersetin kreivikunnan Muchelneyn kylän Pyhän Pietarin ja Paavalin luostarista:

Yff yt be in the syngne Aries, the compeny shalt not be prophytabyll ne serteyn.
(Jos se on Oinaan merkissä, seurasi ei ole hyödyllistä eikä luotettavaa.)

Tämä ennuste yhdessä toisen matkaohjeen ja muutaman muun kuuennusteen kanssa on kirjoitettu astrologisen ensyklopedian jatkeeksi, ikään kuin käytännön sovellukseksi kirjassa aiemmin kuvatuille teoreettisille opeille.

Ohjeet vuoden kuukausille, ruokaneuvot, lääkintäsäännöt ja muut vastaavat kirjoitukset ovat läheistä sukua varsinaisille lunaarioille, jotka sisältävät neuvoja ja ennusteita kuun valon mukaan eri ”päiville”, uudesta kuusta seuraavaan uuteen kuuhun. Ne antavat ohjeita mm. avioliiton solmimiseen, kaupankäyntiin, metsästyksen, vaatteiden teettämiseen, matkalle tai kouluun lähtemiseen. Lääkintä, erityisesti suonensisäntä, on tärkeä teema, eikä toimeen varmastikaan ryhdytty tarkistamatta ajankohdan sopivuutta. Lunaariot kertoivat syntyvien lasten kohtalot: onko luvassa pitkää ikää vai äkkikuolema, ja millainen on lapsen luonne ja ulkonäkö. Ennakolta saatiin tietää, löytyikö varastettu tai kadotettu tavara, jäikö paennut kiinni ja toteutuiko uni. Ne, kuten muutkin kalenteriohjeet, ovat käsikirjoja elämisen parantamiseen ja lääkinnän hakuteoksia, käyttökirjallisuutta, joka auttoi ihmisiä tekemään päätöksiä.

Lienee oikein sanoa, että Turku, York ja Somerset edustavat Euroopan äärilaitoja keskiajan kartalla. Lunaariot ja eläinradan merkkien mukaiset

ennusteet heijastavat keskiajan yleistä maailmankuvaa ja kuuluvat yhteiseen eurooppalaiseen perintöön. Kirjoitusten juuret ovat syvällä babylonialaisissa, egyptiläisissä, kreikkalaisissa ja latinalaisissa uskomuksissa ja tieteessä. Niiden kulkeutuminen heijastaa yleistä länsimaisen kulttuurin periytymistä. Euroopan ääri-aitojen kansankieliin ne tulivat joko suoraan latinasta tai sitten toisen kansankielen välityksellä: Pohjolaan saksan kautta⁴, Englantiin ranskan välittämällä. On kuvaavaa, että Agricolan rukouskirjan kalenteriosa on täysin kaksikielinen: latinaa ja suomea on käytetty rinnan ja erikieliset tekstit on tarkoitettu pikemminkin täydentämään kuin selittämään toisiaan. Samalla tavoin suurin osa englantilaisista kuuennustekäsikirjoituksista on kaksikielisiä, jopa kolmikielisiä: latinaa, ranskaa ja englantia on käytetty rinnan. Esim. Yorkin kiltakirjassa on käytetty englantia ja latinaa taivaanmerkkien, ruumiinnesteiden, elementtien ja ihmisten luonteenlaatuojen selvityksessä tasavertaisina ja toisiaan täydentäen.

Keskiajalla ja myöhemminkin tällaiset teokset olivat arvostettuja, usein käytettyjä apuvälineitä. Lääkäriin oli tunnettava kuun kulloinenkin ikä ja kulku eläinradassa, mutta tämä tieto oli hyödyllinen muillekin toimintojen oikean ajoittamisen kannalta. Edellä selostettujen kalenterien konteksteja ovat rukouskirja, hieno lakikirja, virallinen lääketieteellinen, jopa statussymbolina käytetty hakuteos sekä astronomis-astrologinen ensyklopedia. Kaikki kuuluivat arvostettuun, yleisesti kunnioitettuun kirjallisuuteen.

Astrologisten tekstien asema oli hyvä: ihminen oli keskipiste, jota varten kaikki oli luotu. Käsikirjoituksista välittyvä maailmankuva on optimistinen: viisaalla käytöksellään ihminen saattoi hallita ympäröiviä oloja, ajoittaa toimintansa oikein ja onnistua »Vir sapiens dominabitur astris que inclinans non necessitant» esiintyy tavan takaa keskiajan kirjallisuudessa ja se on myös Mikael Agricolan rukouskirjan sivulla 36. Lauseen on väitetty olevan peräisin Claudius Ptolemaiokselta, keskiajan astrologian tärkeimmältä auktoriteetilta, joskaan se ei esiinny tässä muodossa häneltä säilyneissä kirjallisissa dokumenteissa (Wedel 1920: 135–42).

Maailmankuva muuttui Nikolaus Kopernikuksen, Isaac Newtonin ja William Harveyn myötä. Uuden käsityksen mukaan ihminen ei enää ollut maailmankaikkeuden keskipiste eikä maa kaiken keskus. Lääketiede omaksui analyyttisen lähestymistavan, ja oppi taivaanmerkkien hallitsemasta ihmis-

---

⁴ Saksalaisia tekstejä on tutkinut Christoph Weisser, ja ne ovat tyypiltään hyvin samanlaisia kuin englantilaisetkin. Ruotsalaisia kalenteriohjeita on julkaissut G. E. Klemming. Alkuperäiset latinalaiset versiot, joihin kansankieliset tekstit pohjautuvat, olivat täysin yleiseurooppalaisia. Paikalliset variaatiot tuntuvat olleen melko vähäisiä (vrt. Agricolan ohjeita eri kuukausia varten: kylvöt huhtikuussa, viininkorjuu lokakuussa).

ruumiista menetti selitysvoimansa ja keskeisen asemansa lääketieteessä. Se jäi kuitenkin elämään kansanomaisina versioina.

Almanakka säilytti vanhat opit, ja kuuennusteet olivat keskeistä almanakkojen aineistoa. Niitten asema oli kuitenkin kokenut muutoksen ja pudonnut arvostetusta tieteen sovelluksesta viihteen puolelle. Suomessa kuun asema eläinradassa kirjattiin almanakoissa aina vuoteen 1859 ja Ruotsissa vieläkin myöhempään, vuoteen 1900.

LÄHTEET

- BOBER, HARRY 1948: »The Zodiacal Miniature of the *Très riches heures* of the Duke of Berry – Its Sources and Meaning.» *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 11: 1 – 34.
- Codex Aboensis. Näköispainos 1977. Toim. Marketta Huitu ja Tove Riska. SKS, Helsinki.
- GUMMERUS, JAAKKO 1955: Mikael Agricolan rukouskirja ja sen lähteet. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XLIV, Helsinki.
- KLEMMING, G. E. 1883: *Läke- och örte-böcker från Sveriges medeltid*. Tukholma.
- Mikael Agricolan Teokset: 1. Abckiria/Rucouskiria. Uudistettu näköispainos 1987. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Esko Koivusalo ja Marja-Liisa Lamminsalo. WSOY, Porvoo.
- Richard of Wallingford 1976: Toim. J. D. North. 1 – 3. Clarendon, Oxford.
- RAPOLA, MARTTI 1967: Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana. SKS, Helsinki.
- TAAVITSAINEN, IRMA 1988: *Middle English Lunaries: A Study of the Genre*. *Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki* 47.
- WEISSER, CHRISTOPH 1982: *Studien zum mittelalterlichen Krankheitslunar: Ein Beitrag zur Geschichte laienastrologischer Fachprosa*. *Würzburger medizinhistorische Forschungen* 21. Wellm., Pattensen (Han).
- VILKUNA, KUSTAA 1977: »Codex Aboensis. Käsikirjoitus ja sen historia». *Codex Aboensis: Turun käsikirjoitus. Kommentaarit ja suomennokset* 1977: 11 – 15. Toim. Marketta Huitu ja Tove Riska. SKS, Helsinki.

Medieval calendar instructions

Background to Mikael Agricola's *Rucouskiria*

IRMA TAAVITSAINEN

Mikael Agricola's *Rucouskiria* from 1544 contains a calendar part with advice for suitable works, food and drink, and medical instructions for the months of the year. The medical part is based on the *homo signorum* doctrine of the dominion of the signs over the human body. This

rule dated from Antiquity, and it occurs in various forms in almost all medical works of the Middle Ages. In its scientific form the definition of the right time for medical treatment required computational knowledge of the moon's passage through the zodiac. Popular ap-

plications like Agricola's gave the advice according to the sun's course and the months of the year.

Appropriate times for various actions could be indicated in various ways. Agricola's *Rucouskiria* contains a table with 31 different items, stating whether the time was good, bad, or indifferent for them. The advice is based on another scientific doctrine of the time: the deed had to be in accordance with the quality of the time in order to succeed. The role of the moon was important, as it reflected the positions of the heavenly bodies, the macrocosm, on the earth and the human microcosm. By knowing the implications of the skies, it was possible to time one's actions correctly.

Similar advice is included in the Guild-Book of the Barber-Surgeons of York from 1486. This is a fine display volume for professional medical use, in Latin and in English, containing both theory and practice of astrological medicine. The same items as in Agricola's table are treated in a jocular tract, with long cumulative lists of applications.

The early literature written in Finland also contains other pieces of similar advice. A canon of law, *Codex Aboensis*, which is one of the most valuable medieval MSS in Scandinavia, was written in Swedish in Finland in the 15th century. At the end of the volume, on originally blank pages, someone has written instructions for appropriate times. The contents are the same as in other similar tracts all over Europe; e.g. the travel advice is almost identical with that found in a monastic book from Muchel-

ney, Somerset, from the beginning of the 15th century.

Turku, York, and Somerset represent extremities on the medieval map of Europe. The above-mentioned texts, written far apart, are very similar. Such writings belonged to the common European heritage and can be traced through Latin and Greek to Egypt and Old Babylonia. They came to the medieval vernaculars directly through Latin translations, or through other vernaculars: to the North through German, and to English through French. The use of the two languages, Latin and Finnish in Agricola's calendar and Latin and English in the Guild-Book of York, seems complementary, not explanatory.

In the medieval world such tracts were valued handbooks for frequent consultation. It was necessary for a doctor to know the right time for operations or medical treatment, but it was equally useful for other people to time their actions correctly. The contexts of the above-mentioned texts are a calendar in a prayerbook, a canon of law, an official medical book, and an astrological encyclopaedia for monastic use.

In the Middle Ages man was the centre of the universe. The world view changed only slowly in the 16th and 17th centuries as the position of man was reduced, and medicine adopted a more analytical approach. The almanac preserved the old traditions: the moon's position in the zodiac was indicated in Finnish almanacs till 1859, and in Sweden until 1900.